

ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМ ИМКОНИАТИ ЧЕКЛАНГАН ЎСМИРЛАРДА ЭМОЦИОНАЛ ЗЎРИҚИШНИ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ОМИЛИ СИФАТИДА

Хашимова Сайёра Холмуродовна

Самарқанд Давлат Чет тиллар институти Гуманитар фанлар
ва ахборот технологиялари кафедраси ўқитувчиси
91 5592017 E-mail: sayyora72@mail.ru

Аннотация

Мақолада Ўзбекистонда имконияти чекланган ўсмирларнинг эмоционал зўриқишининг олдини олишда инклюзив таълимнинг тутган ўрни ва аҳамияти масалалари таҳлил қилинган. Давлат сиёсатида ушбу масалага муносабат масалалари кўриб ўтилган. Калит сўзлар: Инклюзив таълим, имконияти чекланган ўсмирлар, эмоционал зўриқиш, ижтимоий сиёсат, психологик тарбия.

INCLUSIVE EDUCATION AS A FACTOR OF PREVENTING EMOTIONAL STRESS IN DISABLED ADOLESCENTS

RESUMI

The article analyzes the role and importance of inclusive education in preventing emotional stress of adolescents with disabilities in Uzbekistan. Issues of attitude to this issue have been considered in the state policy.

Key words: Inclusive education, teenagers with disabilities, emotional stress, social policy, psychological education.

Бугунги кунда Ўзбекистонда соғлом авлодни тарбиялаш, уларнинг жисмоний ва маънавий камолотини таъминлаш масаласи давлат сиёсатидаги муҳим масаладир. Шу билан биргаликда жамиятда имконияти чекланган, ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган фуқароларнинг маълум бир қисми ҳам мавжуд бўлиб, давлат уларнинг жисмоний ва маънавий камолоти масаласида доимий ғамхўрлик қилиб келмоқда. Имконияти чекланган, ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган ўсмирларнинг эмоционал зўриқишини олдини олишда, уларнинг билими, дунёқарашини шакллантиришда инклюзив таълим муҳим ўрин тутди.

Инклюзив таълим (инглиз тилидан олинган бўлиб, inclusive, inclusion-уйғунлашмоқ, уйғунлаштириш, қамраб олмақ, қамраб олиш маъноларини билдиради) бу давлат сиёсати бўлиб, ногирон ва махсус эҳтиёжли болалар ўртасидаги тўсиқларни бартараф этиш, махсус таълимга муҳтож болалар ва ўсмирларни ривожланишидаги нуқсонлар ёки иқтисодий қийинчиликлардан қатъий назар, оиланинг фаол иштирокида, хусусан боланинг эҳтиёжини қондиришга ва ижтимоий ҳаётга мослаштириш ва умумтаълим тизимида тўлиқ кўшишни ифодаловчи таълим тизимидир³³.

Имконияти чекланган ўсмирларни турмуш фаолиятидаги чекланишларни бартараф этиш, тўлақонли ҳаёт кечиришларига, жамиятнинг ижтимоий,

³³ Шомахмудова Р., Бердиева А. Имконияти чекланган болаларни инклюзив таълимда ўқитиш услублари. Тошкент, “Ишонч марказ сервис”, 2008 йил, Б.12.

иктисодий, сиёсий турмушида фаол қатнашишларига, шунингдек, ўзларининг фуқаролик бурчларини бажаришларига имкон берадиган қулай шарт-шароитлар яратиш масаласига давлат сиёсатида катта эътибор қаратилмоқда.

Кейинги йилларда кам таъминланган, ногиронлиги бўлган инсонлар, ёшлар, хотин-қизлар, кекса авлод вакилларини ижтимоий ҳимоя қилиш давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди, - дейди Президент Шавкат Мирзиёев, - Бу борада Тиббий-ижтимоий хизматлар агентлиги, Ногиронлиги бўлган инсонларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси ташкил этилганини қайд этиш лозим³⁴.

БМТ маълумотларига кўра дунё миқёсида 450 миллиондан ортиқ киши руҳий ва жисмоний нуқсонга эга. Бу сайёрамизнинг ўндан бир қисмини ташкил этади. Шунини айтиш жоизки, умумжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумот беришида дунёда бундай кишилар сони 13%га яқин ва дунё миқёсида 500 миллиондан ортиқ одам (яъни ер юзидаги ҳар бир ўнинчи одам) имконияти чекланган шахслар сирасига киради, шулардан 150 миллиони болалардир. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Жаҳон Соғлиқни Сақлаш Ташкилотларининг маълумотларига кўра ер қурраси аҳолисининг 20% турли хил, жисмоний, ақлий, сенсор ва ҳаракат аъзоларида нуқсонлари бўлган инсонлар ташкил қилади. Соғлиқни сақлаш, Меҳнат ва Аҳолини Ижтимоий муҳофаза қилиш вазирликларининг маълумотларига кўра Ўзбекистонда турли хил нуқсонли бўлган болалар, яъни ақлий ривожланишида нуқсонли бўлган 12%, эшитишида нуқсонли бўлган болалар (қар болалар) 5%, заиф эшитувчилар 7%, кўзи ожизлар 7,5%, заиф кўрувчилар 5%, таянч-ҳаракат аъзоларида нуқсонли бўлган болалар 2,5%ни ташкил этади. ЮНЕСКО маълумотларига кўра, улар орасида алоҳида ёрдамга муҳтож болалар ҳаммаси бўлиб 200 миллион атрофида эканлиги қайд этилган³⁵.

Ўзбекистон таълим муассасаларида имконияти чекланган ўсмирлар, (болалар, шахслар) учун қулай шарт-шароитлар яратилмоқда. Имконияти чекланган барча ўсмирлар, (болалар) асосий мактабларда инклюзив таълим олиш имкониятига эгадир. Имконияти чекланган ўсмирлар мактабларда малакали ўқитувчилар билан таъминланган бўлиб, ногиронлиги бўлган ўсмирлар (болалар)нинг эҳтиёжларига мослаштирилган қулай инфратузилма ва ўқув материаллари бўлишини таъминлаш масаласига ҳам эътибор кучайтирилмоқда. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб ва мактаб-интернатлар 90 та бўлиб, булардан: 50 таси ақли заиф болалар учун, 19 таси қар ва заиф эшитувчи болалар учун, 17 таси кўзи ожиз ва заиф кўрувчи болалар учун, 3 таси таянч аъзоларида нуқсонли бўлган болалар учун, 1 таси нутқида нуқсонли бўлган болалар учун ихтисослаштирилган мактаб-интернатлардир. Бу мактаб-интернатларда ногиронлиги бўлган 21231 нафар

³⁴ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг йигирма саккиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқ // Миллий тикланишдан-миллий юксалиш сари. 4-жилд. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2020.-Б.349-350.

³⁵ Шомахмудова Р.Ш., Нурмухаммедова Л.Ш., Тўлаганова Д.Р. Имконияти чекланган болаларни оилада тарбиялаш. (Ота-оналар учун илмий-услубий қўлланма). Тошкент 2013. Б. 5. йил,

болалар таълим олишади³⁶.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 13 октябрдаги “Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим-тарбия бериш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4860-сон қарорига мувофиқ Ўзбекистонда инклюзив таълимни ривожлантириш концепцияси қабул қилинди. Ушбу мақсадда 2021/2022-ўқув йилида республикада илк маротаба тажриба сифатида ҳудудларнинг марказидаги шаҳарларда ва Тошкент шаҳрининг туманларида биттадан умумтаълим мактабларида (жами 31 та) инклюзив таълим тизими жорий этилди ва унда 82 нафар болалар таълим олиши таъминланди.

2022/2023 ўқув йилида қўшимча талаб ва эҳтиёжлардан келиб чиқиб 146 та умумий ўрта таълим мактабларида янги инклюзив синфлар ташкил этилиб унда 395 нафар ногиронлиги бўлган болалар таълим олишмоқда. Барқарор ривожланиш мақсадларининг 4.5-вазифасига биноан, 2025 йилга бориб Ўзбекистонда инклюзив таълим тизими жорий қилинган умумий ўрта таълим муассасалари улуши жами мактабларнинг 51 фоизга, инклюзив таълим шартларида таълим олаётган алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болалар улуши эса 40 фоизга етказилиши режалаштирилган³⁷.

Инклюзив таълим жорий этилган умумтаълим мактабларида инклюзив таълим учун шароитларни яхшилаш, шу жумладан, ногиронлиги бўлган болалар билан иш олиб борадиган педагогларни тайёрлаш мақсадида Буюк Британия, Япония, Финляндия давлатларидаги тажрибани ўрганиш масаласига катта эътибор қаратилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистонда инклюзив таълимни ташкил қилишдан асосий мақсад — алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган ўқувчилар учун мактабда махсус восита ва методларни қўллаш орқали махсус педагогларни жалб этган ҳолда тўсиқсиз мослаштирилган таълим муҳитини яратиш, уларнинг жамиятга самарали мослашуви ҳамда тўлақонли уйғунлашувига хизмат қиладиган сифатли умумий ўрта таълим беришни таъминлашдан иборат бўлса, инклюзив таълимни ташкил қилишдан асосий вазифалар - ривожланишнинг турли имкониятларига эга бўлган ўқувчилар учун ҳар қандай камситилишни истисно қиладиган, барча болаларга тенг муносабатда бўлишни таъминлайдиган ягона мослаштирилган ижтимоий муҳитни яратиш; жамоатчилик ҳамда таълим жараёнининг барча иштирокчиларида алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган ўқувчилар муаммоларига нисбатан бағрикенглик муносабатини шакллантириш; таълим жараёнида соғлом болалар билан бир қаторда алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларнинг ақлий ва ижтимоий салоҳиятларини ривожлантириш; барча ўқувчилар учун давлат таълим стандартларига мувофиқ умумий ўрта таълим дастурларини ўзлаштириш учун имконият яратиш³⁸дан иборатдир.

2023 йил 11 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ПФ-158-сон ““Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида”ги

³⁶ <https://www.uzedu.uz/y3/page/ogranicennymi-vozmnostami>

³⁷ <https://www.uzedu.uz/y3/page/ogranicennymi-vozmnostami>

³⁸ <https://lex.uz/docs/5679836>

Фармони қабул қилиниб, ушбу фармонга 1-иловадаги 23 мақсад - ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш бўйича янги тизимни яратиш ҳамда улар учун қулай ва мақбул муҳитни яратишдан иборат эканлиги белгиланди. Ушбу мақсадга кўра - ногиронлиги бўлган шахслар учун мавжуд инфратузилма ҳолатини баҳолаш тизимини жорий қилиб, қулай ва мақбул муҳитни яратиш³⁹ вазифаси кун тартибига қўйилди.

2022 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. Ушбу фармонга 1-иловадаги 66-мақсад – “ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлашнинг самарали тизимини шакллантириш, уларнинг ҳаёт сифати ва даражасини ошириш”, деб номланган. Ушбу мақсадга кўра – ногиронлик белгиси бўйича камситишга йўл қўймаслик, ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини рўёбга чиқаришда тенг шароитларни ва уларни бузганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш. ...Ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаётига жалб қилиниши ва фаол иштирокини таъминловчи инклюзив таълим ва ишга жойлаштириш тизимини такомиллаштириш⁴⁰, вазифаси белгиланди.

Имконияти чекланган ўсмирлар таълим-тарбия жараёни ўзига хос хусусиятларга эгадир. Имконияти чекланган ўсмирларнинг таълим-тарбияси нафақат таълим масканларида, балки оилаларда ҳам мақсадли ташкил этилиб, оилаларда имконияти чекланган ўсмирларни маънавий тарбиясига эътибор қаратилади. Оилаларда имконияти чекланган ўсмирларга нисбатан авайлаш ва раҳмдиллик нуқтаи-назари билан ёндашув шаклланади. Бу эса имконияти чекланган ўсмирларда муомала, мулоқот, ўз-ўзига хизмат ва бошқа фаолиятларда иштирок этиш кўникмаларининг етарлича шаклланмаслигига олиб келади. Шунинг учун имконияти чекланган ўсмирларнинг ижтимоийлашуви соғлом ўсмирлар билан бирга таълим олиш, турли маънавий-маърифий тадбирларда иштирок этиш, турли тўғарақларда қатнашиш орқали амалга оширилади. Имконияти чекланган ўсмирлар ўзларининг кийиниши (мавсумбоп, борадиган жой хусусиятига боғлиқ, тоза ва озода, жинсига тўғри келадиган, замонбоп); муомаласи (она тилида тўғри ва раво сўзлаши, ширинсухан бўлиши, сўзлашганда суҳбатдошини тинглай олиши, бировларнинг сўзини бўлмаслиги, аниқ ва мавзу доирасида гапириши); жамоат жойларида ўзини тутиши (қоидаларга риоя қилиши, қаттиқ гаплашмаслиги, атрофдагиларга ҳалақит қилмаслиги ва хоказо); гигиеник қоидаларга риоя қилиши орқали жамият ҳаётига мослашиб боради. Махсус таълим муассасалари, мактаб-интернатлар имконияти чекланган ўсмирлар учун таълим-тарбия ўчоғидир. У ерда имконияти чекланган ўсмирлар академик билим олишдан ташқари

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон “Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида”ги Фармони. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” тўғрисидаги Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>

муросалиликка, атрофдагилар билан мулоқот қилишга, меҳнатга, ўз-ўзига хизматга, ўзгалар меҳнатини кадрлашга, ўз қарорини асосли ҳимоя қилишга, саломатлигини назорат қилишга ўрганадилар.

Имконияти чекланган ўсмирлар билан олиб бориладиган инклюзив таълим тизимида таълим муассасаларида имконияти чекланган болалар ва ўсмирларнинг таълим олишлари учун зарурий психологопедагогик, коррекцион шароитлар яратилади, уларнинг имкониятига йўналтирилган умумтаълим дастурлари ва коррекцион ишларни амалга ошириш орқали руҳий ривожланиши, ижтимоий мослашуви амалга оширилади, ўсмирларнинг таълимдаги тенглик ҳуқуқи кафолатланади, жамият ва оиланинг фаол иштирокида ногирон ва соғлом болалар ўртасидаги тўсиқлар бартараф этилади.

Имконияти чекланган болалар нормал ривожланишдаги болалар каби топшириқ ва вазифаларни тезлик билан мукамал амалга ошира олмасаларда аммо имконият даражасида бажара оладилар. Имконияти чекланганлик аслоқобилятсизлик, дегани эмас. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, касаллик ва камчиликда ҳам, муаммолар бўлса ҳам болада тараққиёт давом этади. Яъни, боланинг ривожланиши тўхтаб қолмайди. Имконияти чекланган болалар нормал ривожланишдаги болаларга нисбатан кўпроқ эътибор ва ёрдам талаб этади холос. Шунинг учун ҳам доимий равишда ҳар бир боланинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, камситишларга йўл қўймаслик, уларга ижобий муносабатда бўлиш фарзанд тарбиясида энг муҳим аҳаиятга эга⁴¹.

Ўзбекистонда ёшларнинг ижтимоий ҳимояси, имконияти чекланган ўсмирларнинг жамиятга ижтимоийлашуви масаласига катта эътибор қаратилмоқда. Имконияти чекланган ўсмирларнинг билим олиши, меҳнат қилиши, малакали тиббий хизматлардан фойдаланиши уларнинг жамиятга ижтимоийлашувида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ушбу ижтимоийлашув инклюзив таълимни ривожлантириш асосида амалга оширилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг йигирма саккиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқ // Миллий тикланишдан-миллий юксалиш сари. 4-жилд. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2020.- Б.349-350.

2. Шомахмудова Р.Ш., Нурмухаммедова Л.Ш., Тўлаганова Д.Р. Имконияти чекланган болаларни оилада тарбиялаш. (Ота-оналар учун илмий-услубий қўлланма). Тошкент 2013 йил, 5 бет.

3. <https://www.uzedu.uz/y3/page/ogranicennymi-vozmnostami>

4. <https://www.uzedu.uz/y3/page/ogranicennymi-vozmnostami>

5. <https://lex.uz/docs/5679836>

6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон ““Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида”ги Фармони. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>

⁴¹ <https://uza.uz/uz/posts/finlyandiya-talim-siyosatining-muhim-tamoyili-yoxud-fin-maktablarining-muvaffaqiyati-nimada-586267>

7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” тўғрисидаги Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>

8. Шомахмудова Р., Бердиева А. Имконияти чекланган болаларни инклюзив таълимда ўқитиш услублари. Тошкент 2008 йил, 34 бет.